

NORGES INDSKRIFTER

MED DE ÆLDRE RUNER.

UDGIVNE

FOR

DET NORSKE HISTORISKE KILDESKRIFTFOND

VED

SOPHUS BUGGE.

I.

CHRISTIANIA.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1891—1903.

Kapitel II.

Mellem de Indskrifter med de ældre Runer, som er bevarede fra Nordboerne og andre germanske Folk, er der vistnok ikke faa Forskjelligheder efter de forskjellige Steder og Tider baade med Hensyn til Runernes Former og Lydværdi. Men i det store og hele er der dog heri Overensstemmelse eller nært Slægtskab.

Denne Overensstemmelse i Runeskriften hos de forskjellige germanske Stammer viser sig fremdeles i Runernes Rækkefølge, oprindelige Antal og Navne. Ligesom vi nu opfører vore Skrifttegn i sin Helhed i en bestemt Rækkefølge, som begynder med A B C, saaledes sammenstilledes ogsaa samtlige Runer hos de gamle Germaner i en bestemt Rækkefølge, men denne var afvigende fra Bogstavernes Rækkefølge i det latinske og det græske Alfabet, samt i de andre Alfabetter, hvormed disse hører sammen.

Runerne sammenstillede i sin særegne Rækkefølge eller Runealfabetet er i forskjellige Former bevaret i flere gamle Mindesmærker fra forskjellige germanske Stammer.

Det nordiske Runealfabet, som fuldstændig bestaar af 24 Tegn, er i sin Rækkefølge bevaret i to Indskrifter:

1) Paa en Guldrakteat (d. e. en rund, tynd Metalplade med Præg alene paa den ene Side og forsynet med Hæmpe for deri at kunne hænges som Smykke), som i 1774 er funden i Nærheden af Vadstena i Östergötland, Sverige, gaar rundt omkring langs Randen en Indskrift med de ældre Runer fra høire mod venstre. Denne Indskrift begynder oppe til venstre for Hæmpen. Den indeholder først Runerne *luwatuwa*, som hidtil ikke er sikkert tolkede. Adskilt derfra ved én Prik følger derpaa hele Runerækken, med Undtagelse, som vi skal se, af én Rune, til hvilken der ikke blev Plads til høire for Ornamentet under Hæmpen¹⁾. Af denne Brakteat meddeles her Tegning i fuld Størrelse gjengivet efter Wimmer Pl. III Fig. 1.

Denne Brakteat er fra Folkevandringstiden, altsaa fra en Tid, da ingen anden Skrift brugtes i Norden end den længere Rækkes Runer, og snarest fra 6te Aarh.²⁾ Vi har endnu bevaret mange med den længere Rækkes Runer skrevne nordiske Indskrifter, som sandsynlig er omtrent samtidige med Vadstena-Brakteatens Indskrift.

¹⁾ Stephens Brakteat Nr. 22, II S. 533; Thomsen, Atlas Nr. 99 og Annaler for nord. Oldk. 1855 S. 308; Montelius, Från jernalderna I S. 44 Nr. 317; Wimmer S. 76 f. og Pl. III Fig. 1; Salin, Antiquarisk tidskrift XIV, 2 S. 95, 104.

²⁾ Montelius (Svenska fornminnesför. tidskr. VI S. 270) sætter de fleste Guldrakteater til 5te Aarh. eller senest Tiden omkring Aar 500. Wimmer (S. 303 f.) sætter Vadstena-Brakteaten til henimod Aar 600. — Om Brakteaternes Tid skal jeg tale lidt nærmere i det følgende.

Brakteater med lignende Billeder af den her forekommende eiendommelige Type er navnlig fundne i Sverige og i Norge. Der er derfor ingen Grund til at tvivle om, at Vadstena-Brakteaten er forfærdiget i Sverige.

Runerækken paa Brakteaten indeholder 23 Runer. Der mangler, saaledes som vi af Sammenligning med andre Mindesmærker maa slutte, én Rune: d-Runen. Det skal i det følgende vises, at denne Rune \mathfrak{M} skulde være enten den sidste i Rækken eller den næstsidste (i hvilket sidste Tilfælde den skulde have havt sin Plads foran \mathfrak{X}). Naar der paa Brakteaten kun er skrevet 23, ikke 24, Runer i Rækken, synes dette at have sin Grund i Mangel paa Plads.

Paa Brakteaten sees foran Runerækken en Prik. To Prikker, den ene over den anden, er sat som Skilletegn efter Rune 8 i Rækken og efter Rune 16. Den hele Række har altsaa været inddelt i 3 Grupper, hver paa 8 Runer.

Jeg meddeler her Vadstena-Brakteatens Runerække i den Form, som den har, naar Runerne vendes om, saa at de gaar fra venstre mod høire. Under hver Rune trykkes den latinske Bogstav, ved hvilken jeg transskriberer Runen.

$\mathfrak{F} \mathfrak{N} \mathfrak{P} \mathfrak{F} \mathfrak{R} < \mathfrak{X} \mathfrak{P} : \mathfrak{H} \mathfrak{I} \mathfrak{G} \mathfrak{I} \mathfrak{B} \mathfrak{Y} \mathfrak{Z} : \mathfrak{T} \mathfrak{B} \mathfrak{M} \mathfrak{M} \mathfrak{I} \mathfrak{O} \mathfrak{X}$
 f u p a r k g w : h n i j e p r s : t b e m l q o

Den paa Brakteaten manglende Rune for d har havt Formen \mathfrak{M} .

I det følgende (S. 12 ff.) skal Transskriptionen nærmere oplyses og begrundes.

2) I Stånga Sogn paa Gotland (ikke langt i Syd fra Etelhem) blev ved Kylfver i Begyndelsen af Høsten 1903 af Kandidat H. Hansson fundet en Kalksten, som ifølge Brate har været »sida eller gafvel i en grafkista«. Den Grav, hvortil Stenen har hørt, var ødelagt. Stenen bevares nu i Statens historiske Museum i Stockholm. Den har langs den ene Kant to Indskrifter med den længere Rækkes Runer, som er skilte fra hinanden ved et stort Mellemrum, men i Linje med hinanden. Indskriften til høire indeholder de 5 Runer

$\mathfrak{Z} \mathfrak{N} \mathfrak{M} \mathfrak{N} \mathfrak{Y}$
 s u e u s

Om Tolkningen af disse 5 Runer skal tales i Ekskurs I.

I Indskriften til venstre, som tildels er meget vanskelig at læse, har Erik Brate først fundet den længere Runerække.

Docent Otto v. Friesen undersøgte den 11te og 12te Februar 1904 med Hjælp af Geologen Docent R. Sernander nøie Indskriften og sendte mig derefter villig en Tegning i fuld Størrelse af den Del af Indskriften, som er til venstre. Denne Tegning, som her meddeles i $\frac{1}{4}$ Maalestok, er gjort »efter en på en afklappning efter stenen gjord markering, där endast sådana linier ifyllts med blyerts, om hvilka Sernander och jag [v. Friesen] voro fullt ense.« Under Runerækkens Runer har jeg anført de tilsvarende latinske Bogstaver. (Om Transskriptionen af Rune 12 se S. 13.)

Senere har v. Friesen i Begyndelsen af Juni 1904 paany undersøgt Indskriften i Forbindelse med Lektor E. Brate. Paa v. Friesens Breve grunder sig følgende Meddelelser om Indskriften.

Omtrent 1 Cm. til venstre for 1ste Rune findes en zigzaglignende Fordybning og til høire for denne nogle runde punktlignende Fordybninger. Disse holder v. Friesen for at være tilfældige, medens Brate tror, at dette er ridset med Hensigt.

Rune 1 **f**. Kvistene kan nu ikke sees. Rune 2 **u**. Sidestaven gaar ud fra den rette Stav lidt nedenfor Toppen. Rune 4 **a** er vendt mod venstre.

Rune 8 **w**. Brate tror, at Bistaven til høire endnu, om end svagt, kan skimtes, medens v. Friesen ikke kan se noget sikkert Spor af Bistaven.

Rune 12 **j**. Runen er skadet paa Midten og paa den nedre Stav, men paa den øvre Stav, som er fuldt tydelig, ser man, at Runen ligesom Rune 22 (**ŋ**) har været mindre end de andre Runer. Høire Stav begynder oventil tydelig 1 Cm. under de øvrige Runers Middelshøide.

Rune 15 **r**. Runen har Kvistene nedentil; dog er Kvisten til høire nu ikke fuldt synlig. Brate holder det for muligt, at en Afskalling, som begynder

f u þ a r k g w h n i j p e r s t b e m l ŋ d o

ved Hovedstavens øvre Ende, kan have borttaget den øvre Del af en oprindelig tredelt Kvist oventil, saa at Runen oprindelig kan have været **Y**. v. Friesen bemærker, at Runen da med Kvistpartiet oventil maatte have hævet sig over de andre Runer.

Rune 16 **s**. Er vendt mod venstre og bestaar af 4 Streger. Den allernederste Del af Runen er ikke tydelig.

Rune 18 **b** er vendt mod venstre¹⁾.

Rune 22 **ŋ** er mindre end de øvrige Runer. Runen har paa v. Friesens Tegning Formen af en Firkant, hvis høire lodrette Stav oventil og nedentil er lidt forlænget. Øvre Tværstreg er paa Midten utydelig.

Umiddelbart til høire for Futharkens sidste Rune **z** er ridset en Kvist-rune, som ifølge v. Friesen har 6 Kviste til venstre og til høire 7 eller mulig 8²⁾.

Paa Kylfver-Stenen er der ikke fundet Spor til Skilletegn, som inddeler Rækken af Runerne i forskellige Grupper (hvilken Inddeling er angivet paa Vadstena-Brakteaten)³⁾.

Netop som Meddelelserne om Kylfver-Stenen skal trykkes, modtager jeg fra Professor Oscar Montelius et Brev, dateret 12te Oktober 1904, hvilket han med

¹⁾ Stenpartiet omkring denne Rune har tydelig voldt Runeristeren store Vanskeligheder. Hovedstaven er sammensat af flere parallelle Streger. Til høire for Hovedstaven, hvor der ingen Sidestave er, vilde det paa Grund af Stenens Overflade have været endnu vanskeligere at ride.

²⁾ Löffler (Nordiska studier tillegnede Noreen S. 205 Anm. 1) bemærker, at samme Slags Lønruner findes i St. Gallen-Hskr. Nr. 270 4to, som sættes til 10de Aarh. Dette Hskr., hvis Runerække er opført hos Stephens I S. 102 som Nr. 10, indeholder bl. a. Rækken af de angelsaksiske Runer med Lydværdi og Navne omdannede af en ikke-angelsaksisk Mand. Facsimile findes hos Stephens IV S. 1.

³⁾ Magnus Olsen formoder, at Kylfver-Stenens Kvistrune, som har 6 Kviste til venstre og mulig 8 til høire, skal antyde Runerækkens Inddeling i Grupper. De 8 (?) Kviste skulde

sædvanlig Velvilje har sendt mig som Svar paa mit Spørgsmaal om, til hvilken Tid han sætter Kylfver-Stenen og den Grav, hvori den er funden. Han skriver:

»Kylfver-stenen var en del af væggen (sidorna) till en stor grafkista eller grafkammare. I den uppkastade jorden har H. Hansson i år funnit ett bronsföremål. Ännu hafva hans fynd ej inkommit till museet, men amanuensen Arne, som särskildt arbetat med järnåldern, har sett denna brons och anser, att den ej kan vara yngre än det 5te århundradet.

Invid denna graf låg en annan liknande, d. v. s. bygd på samma sätt. I denna har Hansson funnit ett annat bronsföremål, som Arne också sett, och som han anser likaledes vara äldre än 5te århundradets slut, sannolikt mycket äldre till och med.

Då jag ännu ej kunnat bilda mig något eget omdöme om dessa bronsers ålder, är det ofvan meddelade det ända jag nu kan lemna dig som svar på din fråga.«

Da det er rigtigt at danne sig en Forestilling om, hvorledes den ovenfor fra arkæologisk Standpunkt antydede Tidsbestemmelse for Kylfver-Stenen forholder sig til de Tidsmærker, som kan findes i de runologiske Kjendsgjæringer, tror jeg paa dette Sted at burde tilføie følgende Bemærkninger:

Af Kylfver-Rækkens Runer synes følgende at vise forholdsvis oprindelige eller gamle Former: **k. j** (som nærmest stemmer overens med Tune-Stenens Form for **j**). **p** (𐀞 er ellers ikke paavist i Norden og er oprindeligere end Formerne paa Vadstena-Brakteaten, Fonnaas-Spænden og Björketorp-Stenen). **e. n. d** (som paa Stenene fra Roes og Rök har en afvigende Form).

Derimod synes navnlig Formen af Rune 15 at være mindre oprindelig derved, at Trekløften efter v. Friesens Mening vender nedad. Dog holder Brate det for muligt, at Runen har havt Trekløft oventil.

Som mindre oprindelig Form kunde ogsaa fremhæves, at Rune 4 har Kvistene vendte mod venstre. Dog har her ogsaa **b**-Runen Sidestavene vendte mod venstre. Derfor synes de Former, som **a**-Runen og **b**-Runen her har, neppe at have været de paa hin Tid faste Former, men snarere at kunne betegnes som Venderuner. Ved **b**-Runen kan ifølge v. Friesens Oplysninger Sidestavene være vendte mod venstre, fordi Stenen var for vanskelig at bearbejde til høire for **b**-Runens lodrette Stav.

Endelig kan fremhæves, at Kylfver-Rækken har **p**-Runen foran **ᵛ**, medens baade Vadstena-Brakteaten og de angelsaksiske Rækker har den omvendte Orden. Paa den anden Side stemmer Kylfver-Stenens Rækkefølge **do** (ikke **od**) overens med de fleste (men ikke alle) angelsaksiske Rækkers Følge.

da henvise til Runerækkens Inddeling i 3 Grupper, hver paa 8 Runer, saaledes som paa Vadstena-Brakteaten og paa Thems-Sværdet. De 6 Kviste til venstre paa Kylfver-Stenens Kvistrune skulde derimod henvise til Inddelingen af Rækken paa 24 Tegn i 4 Grupper, hver paa 6 Runer. Denne Inddeling har jeg (Rök-Stenen og Fonnaas-Spænden S. 43 f.) troet at finde antydet paa Rök-Stenen i første Linje med den længere Rækkes Runer ved **f** Rune 12. Denne har jeg læst som **ᵛ**. Runen synes at bestaa af en Stav med 4 Kviste til høire og 3 til venstre. Dette skulde da betegne **ᵛ** som 3dje Rune i 4de Gruppe, idet **fupark** regnedes som 4de Gruppe. Denne Opfatning af den nævnte Kvistrune paa Rök-Stenen støttes af Löffler, Nordiska studier S. 197.

Efter dette vilde jeg, naar jeg alene tog Hensyn til Runernes Former og naar jeg forudsatte, at Formen af Rune 15 (R) med Kviste nedad og ikke opad var sikker, helst sætte Indskriften til omkring 600 eller lidt tidligere. Men jeg indrømmer, at mine Grunde herfor ikke er afgjørende, og jeg modtager med Taknemlighed Arkæologernes Bidrag til Tidsbestemmelsen.

Af den gamle nordiske Runerække paa 24 Tegn er senere, sandsynlig omkring Midten af 8de Aarh., den særlig nordiske Runerække paa 16 Tegn opstaaet¹⁾. Se herom Wimmers udførlige og fortrinlige Udvikling i »Die Runenschrift« 2den Bog S. 179 ff. Dette tør nu ansees for en sikkert bevist Kjendsgjærning. Herom skal ogsaa jeg i min Fremstilling af Runeskriftens Historie i Norden meddele nogle Bemærkninger.

Af den nordiske Runerække paa 16 Tegn haves mange Optegnelser, baade danske, svenske og norske. Her er ikke Stedet til at tale om Runernes forskellige Former i den kortere Række. Her skal kun følgende nævnes: I Indskrifter fra Hedendommens Slutning og Kristentidens Begyndelse findes den kortere Rækkes Runer ofte, navnlig i Danmark, i følgende Former, som her opføres i sin eiendommelige Rækkefølge med de tilsvarende latinske Bogstaver:

ƿ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ * ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
f u þ q r k h n i a s t b m l x

Ogsaa den kortere Runerække paa 16 Tegn afdeles ved Skilletegn i 3 Grupper (se herom mere i det følgende). I denne Række er følgende 8 Runer, som fandtes i Rækken paa 24 Tegn, faldt bort: X g; P w; ƚ e; ƚ p; M e; ƚ n; ƚ o; ƚ d.

De i Rækken paa 16 Tegn bibeholdte Runer følger paa hinanden i samme Rækkefølge som i den længere Række, med Undtagelse af, at ƚ x er sat tilsidst. I Forbindelse hermed kan det allerede her nævnes, at ƚ x har overtaget et Navn, som, om end i en anden Form, i den længere Række har tilhørt Runen ƚ.

Uagtet Goterne i det sydøstlige Europa, som vi ved, brugte Runer, er intet Mindesmærke, som meddeler Runetegnene i sin eiendommelige Rækkefølge, bevaret fra dem.

3) Udenfor Norden foreligger fra et af Germaner i Middelalderen befolket Landskab paa Fastlandet en, om end ufuldstændig, gammel Optegnelse af Runerækken paa 24 Tegn. Denne findes paa Spænden fra Charnay.

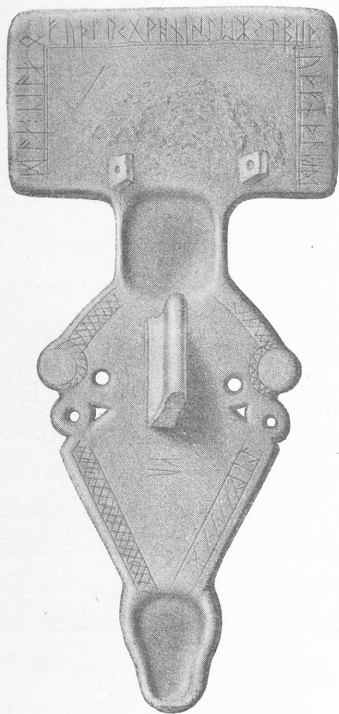
Charnay er et Sted i det gamle burgundiske Rige. Det ligger i Departementet Saône-et-Loire mellem Byerne Seurre og Verdun ved Saône, ikke langt fra dennes Forening med Doubs. I Nærheden af Charnay er der en Mark, Champ-de-la-Velle. Paa denne har der været en stor Gravplads, paa hvilken man har fundet mange Sager fra Folkevandringstiden. To Guldstykker giver de yngste Vidnesbyrd

1) Samme Mening har jeg udtalt i et Foredrag i Videnskabsselskabet i Kristiania, trykt 1873.

om Benyttelsen af denne Gravplads. Det ene er en Efterligning af en byzantinsk Mynt, sandsynlig af Justinian (527—565). Det andet er en vestgotisk Efterligning af en Mynt af Mauritius (562—602).

Den Spænde, paa hvilken Runerækken er indridset, skal være funden i 1829 af H. Baudot og skal endnu være i privat Eie. Spænden, hvis Overstykke bestaar af en firkantet Plade, er af Sølv og tildels farvet med Niello. Fordybningerne paa Fremsiden er let forgyldte. Den synes at være fra 6te Aarh. Den Type af Spænder, til hvilken den hører, er behandlet bl. a. af H. Hildebrand, *Antiqv. tidskrift f. Sv.* IV S. 25—265, særlig S. 221 ff. og af B. Salin i hans *Skrift »Thierornamentik«*.

Af de forskjellige Afbildninger kan her nævnes Wimmers (Pl. III Fig. 2) og Hennings (Tafel II Fig. 4). Hennings Afbildning gjengives her.

Indskrifterne er anbragte paa Spændens Bagside. Langs det firkantede Overstykkets Rand gaar paa 3 Sider en Runeindskrift (med Runernes Toppe vendte udad), som under Runerne er begrænset af to parallele Streger. Indskriften begynder med Runerækken, hvis 20 første Runer (af hvilke den sidste nu er ufuldstændig) gaar langs Overstykkets øvre horisontale Rand. Derefter følger ovenfra nedad den Indskrift, som paa Tegningen sees ved Randen til højre. Og saa nedenfra opad Indskriften langs Overstykkets Rand til venstre. Derhos har Spænden paa Bagsidens Understykke til højre 3 Runer langs Randen, udad og indad begrænsede af en ret Linje. Disse 3 Runer er noget mindre end Overstykkets Runer. Endelig er der midt paa Understykket under Naalehylsteret og ikke begrænsede ved Rammelinjer 2 Runer. Disse er meget forskjellige fra Spændens øvrige Runer, da de er endel større, men noget svagere og utydeligere ridsede.

Charnay-Spændens Runerække har omtrent følgende Form (efter Wimmers Gjengivelse S. 79 og med min Transskription, jfr. S. 12 ff.):

f u p a r k g w h n i j i p x s t b e m

(?)

Om mindre væsentlige Enkeltheder ved Runernes Udseende paa Originalen henvises til Henning S. 51 ff. Sidestaven paa Rune 3 staar ifølge Henning for høit oppe paa Wimmers Tegning. Paa Rune 9 h er begge Forbindelsesstreger til-sigtede, uagtet den øverste Tværstreg ikke umiddelbart berører højre Stav. Rune 12 j bestaar ifølge Henning af Streger, som overalt er sammenhængende og som ikke paa Midten er afbrudte, saaledes som paa Wimmers Tegning. Paa Rune 18

b er ifølge Henning nederste Trekant paa Wimmers Tegning for stor i Forhold til øverste. Begge Trekanter berører hinanden ikke umiddelbart. Paa Rune 19 **e** konvergerer de to Hovedstave nedad lidt mod hinanden. Forbindelsesstregene oventil er paa denne Rune saa utydelige, at de paa Hennings Tegning ikke klart kan sees. Rune 20, den sidste Rune til høire ved Spændens øvre Rand, har sikkert været **m**. Man kan endnu iagttage, at Forbindelsesstregene har krydset hinanden; men Runens høire Del kan ikke længere sees.

Af Runerækken mangler altsaa her Runerne for **l r o d**.

Den følgende Indskrift paa Overstykket, som jeg her meddeler i Transskription, begynder til høire med et Skilletegn bestaaende af 4 (ikke, som hos Wimmer, 3) korte lodrette Streger, anbragte den ene over den anden. Herefter **upfnpai**. Derpaa et Skilletegn bestaaende af 4 korte lodrette Streger, hvis indbyrdes Stilling sees af Tegningen. De to sidste Runer paa Overstykket til høire er **id**. Denne Indskrift fortsættes til venstre med **dan ; liano**.

Den efter Runerækken paa Overstykket følgende Indskrift meddeler os tre Runer, som ikke forekommer i Spændens Runerække. For det første 2 Gange **Ø d**. For det andet **l l**. Da denne Runeform ikke forekommer i Rækken, maa vi heri vistnok have en af de Runer, som ikke er medtagne i Spændens Række. Derfor tør vi sikkert transskribere den ved **l**. Denne Rune har i andre tyske Indskrifter Kvisten et godt Stykke nedenfor Stavens Top, og i latinske Indskrifter forekommer **L** i ganske samme Form som paa Charnay-Spænden. Læsningen af Runen som **l** er antaget af Wimmer (S. 81 og Tyske Runemind. S. 77), samt af mig i NI. S. 140 og senere af flere andre Forskere. Henning har med urette læst Runen som **k**.

Den tredje Rune, som ikke forekommer i Rækken, men i den følgende Indskrift, er **z o**.

De 3 Runer til høire paa Understykket, som er lidt mindre end Runerne paa Overstykket, men dog visselig ridsede af samme Mand, transskriberer jeg **ia**.

Om de to Runer midt paa Understykket er ridsede med samme Haand som de øvrige Runer, er uvist. Den anden af disse to Runer er **r**. Den første har en Form, som ellers ikke forekommer paa Spænden. Samme Form forekommer paa den mindre Nordendorf-Spænde.

Da denne Runeform ellers ikke forekommer paa Charnay-Spænden, kunde man formode, at den betegnede **r**. Men hvis disse to Runer er ridsede med en anden Haand, er denne Grund ikke afgjørende, og Formen afviger ganske fra de ellers forekommende Former af **r**. Jfr. NI. S. 141. Dog synes Betydningen **r** at passe paa den mindre Nordendorf-Spænde, hvor man da til Slutning vilde faa et Patronymikon paa *-ng*.

Charnay-Spændens Indskrifter udenfor Runerækken er hidtil ikke med Sikkerhed forklarede. Jeg henviser foreløbig derom til NI. S. 140 f. og til de S. 532 nævnte Steder.